

Hasan Basri Çantay (1887-1964) ve Pratik Ahlâk Anlayışı¹

Hasan Basri Cantay (1887-1964) and His Practical Moral Approach

Mehmet Kenan ŞAHİN²

Geliş Tarihi: 01.03.2018 / Düzenleme Tarihi: 19.03.2018 / Kabul Tarihi: 20.03.2018

Özet

Bu makalenin amacı Hasan Basri Çantay'ın hayatını ve pratik ahlâk anlayışını ortaya koymaktır. Çantay'a göre ahlâkî yaşam toplumun geleceğini belirleyen güvenli ve sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez bir unsurdur. Bir toplumun ahlâkî yönünün çökmesi, istikbaline ve kalkınmasına en büyük tehdittir. Çantay, adalet, kardeşlik ve hoşgörü gibi ahlâkî değerlerin toplumu bir arada tuttuğuna inanır. Hak ve hukuk dışı uygunsuz davranışlarla mücadeleyi bir görev bilir. Toplumu zaafa uğratan ve çöküntünün eşiğine getiren adaletsizliği ve ihtikârî ise asla benimsemez. Çantay iman ile amelî de birbirinden ayırmamış, iman ile amelî arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Bu yönüyle de amele büyük önem vermiştir. İslâm ahlâkını savunucusu olmuş, İslâmiyet'te önem verilen ahlâkî değerleri bizzat kişiliğiyle bütünleştirmiştir. Çantay kötü ahlâkî hedef alan yazılarıyla toplumu sürekli bilinçlendirmiştir.

Anahtar kelimeler: Hasan Basri Çantay, Ahlâk, Adalet, Kardeşlik, Hoşgörü.

Abstract

The aim of this article is to examine Hasan Basri Cantay's life and his practical moral thought. According to Cantay, moral life is an indispensable element for a safe and healthy society that determines the future of a society. The collapse of a society's moral orientation is the greatest threat to the development and future of that community. Cantay believes that moral values, such as justice, brotherhood and tolerance, hold society together. He knew a duty to struggle with illegitimate inappropriate behavior. He has never accepted the injustice and wittiness that has inflicted demoralization on society and brought it to the brink of collapse.

Cantay, did not distinguish between faith and workmanship. He established a close connection between faith and deed. In this respect, He gave great importance to the direction of the action. He defended Islamic morality. He personally integrated the moral values that Islam has given importance to. Hasan Basri Cantay has always been conscious of the society with his writings aimed at morality.

Keywords: Hasan Basri Cantay, morality, justice, brotherhood, tolerance.

Giriş

İnsan ahlâksal bir varlıktır (İbn Haldun, 2015, 355). Akıl ve irade sahibi bir varlık olmakla da diğer varlıklardan ayrılır ve aynı zamanda nesnel âlemde en şerefli mahluk olma özelliğine sahip olur. Ancak bu durum, insanın sahip olduğu özellikleri ve elde ettiği imkânları ile keyfi bir yaşam sürebileceği anlamına gelmemektedir. Tam aksine ona büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Öyle ki onun için ötekini düşünmek bir başkasının da temel haklarına ve hürriyetine saygılı olmak, onunla uyum içinde hayatı paylaşmak ve zor ve sıkıntılı anlarında onun yanında olmak ahlâkî bir görev olarak anlam kazanmaktadır. Kaldı ki toplumu oluşturan bireylerdir. Bireylerin kendilerine ve başkalarına karşı görev ve sorumlulukları vardır. Bireyler arasındaki ilişkilerin sağlıklı kurulması ve yürütülmesinde ihtiyaç duyulan şey de esasında bir zihniyet ya da ahlâkî yapıdır (Günay, 1998, 389-390).

Makalemizde konu edindiğimiz Hasan Basri Çantay da (1887-1964) Cihan harbinin yaşandığı günlere tanıklık etmiş, Anadolu'nun işgale uğradığı ve Milli Mücadelenin başladığı günlerde mücadeleci kişiliğinin yanı sıra ahlâkî yaşama verdiği önemle de öne çıkmış örnek fikir adamlarından biridir. Bu yönüyle biz de Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet yılları arasında köprü âlimlerinden biri olan Çantay'ın hayatını ve pratik ahlâk anlayışını konu edineceğiz. Bizim için merak konusu olan şey, Çantay'ın pratik ahlâk anlayışının ne olduğu ve ahlâkî yaşamında hangi ilkeleri esas aldığıdır. Diğer bir deyişle Çantay'ın kişiliğini yansıtan özellikler ve pratik ahlâk anlayışını besleyen unsurların kaynağı araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

¹ Bu makale, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından, 19-21 Eylül 2014 tarihleri arasında Balıkesir'de düzenlenen Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu'nda sözel bildiri olarak sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

² Doç. Dr. Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı.

E-Posta: mkenansahin@hotmail.com

Hasan Basri Çantay

Biyografisi

18 Kasım 1887'de Balıkesir'de dünyaya gelen Hasan Basri Çantay dört çocuklu bir evin tek erkek çocuğudur. Babası Çantayoğlu Halil Cenâbî Efendi, annesi Sincanoğullarından Kepsutlu Hatice Hanım'dır. 16 yaşında Balıkesir İdâdî Mektebi'nin 4. sınıfında okurken babasını kaybetmiş ve bunun üzerine öğrenimine bir süre ara vermiş (Vakkasoğlu, 2005, 37) ve daha genç yaşlarda ailenin sorumluluğunu üstlenmiştir. Balıkesir de büyük yıkıma neden olan 1897 depreminden Balıkesir'in önemli tüccarlarından olan Çantay'ın babası da zarar görmüş ve bu nedenle de babasından ona maddî anlamda fazla bir şey de kalmamıştır. Daha genç yaşlarda, maddî sıkıntılarla yüzleşen Çantay, annesinin ve üç kız kardeşinin geçimini üstlenmiştir. Çantay'ın dönemin Balıkesir mutasarrıfı olan Ömer Ali Bey ile tanışması onun hayatında ve ilmi kişiliğinde bir dönüm noktasıdır. Öyle ki 1897 depreminde Balıkesir'in önemli camilerden *Zağnos Mehmet Paşa Camisi*'de etkilenmiş ve dönemin Balıkesir mutasarrıfı olan Ömer Ali Bey bu camiyi yeniden inşa ettirmiştir. Ömer Ali Bey'in bu iyiliği Hasan Basri Çantay'ın ilgisini çekmiş ve o, Ömer Ali Bey'den övgüyle söz eden aruz vezninde 50 beyitlik bir şiir kaleme almıştır. Yazdığı şiirini de Ömer Ali Bey'e göndermiştir. Ömer Ali Bey Çantay'ın azmine, üstün yeteneğine hayran kalmış ve ona Nâfia (Bayındırlık) Dairesi'nde görev vermiştir (Uğur, 1994, 3). Bu dönemde Ömer Ali Bey'in Çantay'ın kitap okumasında ve şiir yazmasında önemli katkısı olmuştur.

Çantay, yaşadığı yörenin önemli âlimlerinden istifade etmiştir. Müftü Osman Nuri Efendi ve Müstecâbîzâde Âdil Efendi'den Farsça, Balıkesir Mevlevihane Medresesi'nde Arapça öğrenimi görmüş ve burada babasının yakın arkadaşı olan Râgıpzâde Ahmed Nâci Efendi'nin yakın ilgisine mazhar olmuştur. Hasan Basri Çantay'ın; "*Bahar vaktini abd-i şebaba benzetirim/Dem-i şebabi, güzâr-ı sehabe benzetirim*" beytiyle başlayan manzumesi dönemin Balıkesir Mutasarrıfı Mehmet Ali Avni Bey'in de takdirini kazanmıştır. Bu sebeple Çantay, bulunduğu görevden terfi ettirilmiş ve tahrirat kâtibi olmuştur (Uğur, 1994, 4).

Çantay, Balıkesir Özel İdaresi'nde daimi encümen başkâtipliği ve Dâru'l-Hilâfe Medresesi'nde hocalık yapmıştır. Bu dönemde o, edebiyat, hukuk ve felsefe alanında bilgilerini derinleştirmiş ve ilmi birikimini yazıya dökmeye başlamıştır (Işık, 'Hasan Basri Çantay', 1992, 218; Uğur, 1994, 5). Çantay'ın kaleme aldığı "*Mektepli Yavrularıma*", "*Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl*", "*Ülkü Edebiyatı*", "*Zekâ Demetleri*", "*Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*", "*Fıkıh-ı Ekber*", "*Kırk Hadis ve Meâlleri*", "*Kara Günler ve İbret Levhaları*", "*Babamın Şiirleri*", (nşr. Mürşit Çantay), "*Âkifnâme*" (nşr. Mürşit Çantay), "*es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Menâtki't-Türkiyye*" (*Islam the Straight Path*, "*İslâm es-Sirâtü'l-Müstakîm*", "*Neme Lazım*", "*Tefsir-i Şerif*", "*Tevhid*", "*Gideceğimiz Yol*", "*Milli Muavenet*", "*Muhtekirler Cezasız mı Kalacak?*", "*İttifakı Mukaddes*", "*Bozgunculuk Hakkında*" adları altında birçok eser ve makalesi bulunmaktadır (Uğur, 1974, 376-377).

Kişiliğini Yansıtan Özellikler

İnanç ve Azim

İman, güven ile yakından ilgilidir. Bir anlamda inanmak güvenmektir. Hasan Basri Çantay da imanın bu yönünü iyi fark etmiş ve kişiliğinin bir parçası haline getirmiştir. Öyle ki Çantay'a göre iman sadece bir temenniden ibaret olmamalıdır. İmanın makbul olması, kalbe yerleşmesine ve doğruluğunu ve samimiyetini iyi amel ve hareketlerle tasdike bağlıdır (Önal, 2015, 289-351). Onun deyişiyle *kelime-i tevhid*'in aslı kalp ile tasdik, fer'i dil ile ikrar, meyvesi bedenle amel-i salih'tir" (Çantay, 1993, I, 111). Bu açıdan Çantay, inancı olanın görev ve sorumluluklarının şuurunda olması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre, kişinin görev ve sorumlulukları inancı ile de yakından ilişkilidir. Kalbinde iman olan bir kimse vazifesini yerine getirir. Vazifeyi "insanın gerek kendine gerek ailesine gerek komşularına gerek yakınlarına gerek millet ve memleketine ve nihayet gerek Allah'ına ve gerek Allah'ın yarattıklarına karşı ifasını boynuna aldığı borç" olarak tanımlayan Çantay, kalbinde iman olan herkesin bu borcunu ölçüye kadar doğrulukla aşk ile yapmaya mecbur olduğunu söyler. Ona göre bu vazifesini hakkıyla ifa etmeyenlerin imanı zayıftır. Vatanın selameti milletin refahı her feridin nefsi ve mâşeri borçlarını tam ve kâmil bir şekilde ödemesine bağlıdır. "İslâm'da ihmâl ve tembelliğin bir yeri de yoktur. Adam sendecilik ve vurdumduymazlık ve nemelazımcılık yoktur. Ancak ve ancak vazife vardır" (Çantay, 1957b, 3).

Hasan Basri Çantay sürekli okuyan ve kendisini geliştiren bir ilim adamı olmakla birlikte esasta onun en ayırıcı özelliklerinden biri yüksek azim sahibi olmasıdır. O, ülkenin zor bir süreçten geçtiği günlerde vatani için mücadele etmiş, hak ve adalet uğruna savaşmıştır. Cihan Harbi'nin yaşandığı, Anadolu'nun işgale uğradığı ve milli mücadelenin bütün şiddetiyle sürdüğü bir dönemde aşılması güç birçok zorlukla karşılaşmış ve önüne çıkan her engeli bu özelliği sayesinde aşmıştır. Bu yönüyle de o, güçlükler karşısında asla yılmayan inancından aldığı güçle zorlukların üstesinden gelen bir kişiliğe sahiptir. Çantay, halkı bilinçlendirmek için de birçok dergi çıkarmış ve orada yazdığı yazılarında ve makalelerinde ülkenin kalkınması için sürekli fikir üretmiştir. Cihan Harbi'nin sonucunda zor durumda kalan şehit yakınlarına sahip çıkmıştır. Yetim ve öksüzleri kucaklamıştır. Şehit çocukların eğitimi için kurulan "*Şehit Çocukları Yuvası*"nın müdürlüğünü üstlenmiştir. Onların korunması için "*Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl*" adında bir risale kaleme almıştır (Çantay, 1925a, 11). Çantay'ın kimsesiz çocukların korunması ve eğitimi için gösterdiği çaba takdire şayandır. Çantay, gençliği geleceğin sahibi olarak görmüştür. Gençlerin şuurlu yetişmesi onun en büyük idealidir. O gençlikten toplum içinde temayüz etmiş erdem sahibi kişileri taklit etmelerini ve milletin dertleri ile yakından ilgilenmelerini ister. Çantay'a göre Garb, taklit edilebilir ancak onun hayalperest, başıboş, çıplak muharrirleri ve şairleri değil, faziletkâr, vatansever düşüncü, edip ve şairleri taklit edilmelidir (Uğur, 1994, 113). Çantay doğru bilginin yayılması ve hakikatin anlaşılması için büyük gayret sarf etmiştir. Bu amacını gerçekleştirmek için Balıkesir'de kısıtlı imkanları ile *Nasihât*, *Balıkesir*, *Yıldırım*, *Karesi*, *Ses ve Zafer-i Milli* adlarında gazeteler çıkarmış ve bu yayınlar aracılığıyla Milli Mücadele yıllarında oynanan oyunlardan Türk Milletini haberdar etmiştir. Çantay'ın o dönemde topluma olan ilgisi sadece bu

çabalarıyla da sınırlı kalmamıştır. O siyasetle de ilgilenmiş ve kurulan ilk TBMM’de Balıkesir milletvekili olmuştur. Kur’an’ın anlaşılmasına büyük önem vermiştir. Türk halkının Kur’an’ı anlayabilmesi için de Türkçe meal yazmıştır. Edebiyat öğretmenliğinin yanı sıra Balıkesir’de kamu yararını gözeten birden fazla dernek ve vakfın kuruluşunda rol almıştır. Balıkesir’de faaliyet gösteren *Ziraat Birliği*, *Muhacirlere Muavenet Derneği*, *Yeşilay Cemiyeti*, *Şehit Çocuklarını Himaye Derneği*, *Verem Savaş Derneği*, *Çocuk Esirgeme Kurumu* ve *Türk Hava Kurumu* gibi sivil toplum örgütlerinin kuruluşunda yer almıştır.

Şecâat (Cesaret)

Sözlük anlamı olarak “cesaret, yiğitlik, kahramanlık” gibi manalara gelen şecâat, ahlâk literatüründe ise öfke/gazap duygusunun akla ittibâ ederek kazandığı itidalli durumdur (Çağrı, ‘Şecaat’, 2000, 402). Hasan Basri Çantay’ın bu yönüyle cesur bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Nitekim o, Damat Ferit Paşa tarafından yakalanması için takibata uğratıldığında, dokuz ay boyunca gizlenmiş, kaçak hayatı yaşamış; teslim olmayı aklından bile geçirmemiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru herkesin kendi kabuğuna çekildiği bir zamanda o hakikatleri haykırmak ve halkı milli mücadeleye kilitlemek için “*Ses Gazetesi*”ni çıkarmıştır. Mütareke yıllarının en hür ve en yürekli yazarının bu gazetede yayınlamıştır; Anadolu’nun farklı yerlerinde görülen zorbalık, baskı ve terör haberleri ilk defa bu gazetede yer almıştır. İç ve dış düşmanların gizli tertip ve amaçları yine bu gazetede ifşa edilmiş ve milletin uyanık olması ve silahlı mücadeleye hazırlanması gerektiği telkin edilmiştir. Çantay’ın cesur bir kişiliğe sahip olmasının arkasında inançlı olmasının büyük bir etkisi olmuştur.

Çantay’a göre, Allah’a gerçek manada iman etmiş kişiye kölelik, dalkavukluk, gericilik gibi durumlar düşmandır. İnanan kişi dindaşlarını kardeş olarak bilir. İnsanlığa karşı sevgi, saygı, hoşgörü içerisinde, hayır ve fazilette yarışır. Allah’a hakkıyla bağlanan kimse Onun buyruklarına boyun eğer. “Böylece külli kaideler ilahî özelliklerle donanır. Davranışlarını da şahıslar yerine ilahî özelliklere intibak ettirir” (Çantay, 1948c, 178).

Çalışkanlık

Miskinlik, tembellik ve cehalet İslamiyet’in hoş görmediği alışkanlık ve davranışlardandır. Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah: “*O halde boş kaldın mı, yine kalk (başka bir iş ve ibadetle) yorul*” (İnşirâh, 94/7) buyurmaktadır. Kişinin üretkenlik, yaratıcılık ya da bir uğraşa sahip olmasıyla ruh sağlığı arasında sıkı bir ilişki vardır. Çantay da Milli Mücadele yıllarında ülkenin geçtiği zor günlerde ülkenin gelişimi için bir şeyler yapmanın gereğine inanmıştır. Bunun için büyük bir çaba içinde olmuş ve gençleri miskinlikten uzaklaşmaya ve en önemli erdemlerden biri olan bilgelige önem vermeye:

“*Ey genç, güneş gibi doğ
Miskinliği erit, koğ
Kuvvetinle bilginle
Cehaleti, Zulmü boğ
Sen izcisin yürü arş!*” (Uğur, 1994, 176)

sözleriyle çağırmıştır. Miskinlikten uzak, çalışkan, bilinçli ve üretken bir neslin yetişmesi onun ideallerden biri olmuştur.

Umut

Din, insanlara umut ve motivasyon sağlar. İslamiyet’te ümitsizlik yoktur. Zorluklar karşısında hemen umutsuzluğa kapılmak da doğru bir davranış değildir. Yüce Allah: “*...Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin*” (Yusuf, 12/87) buyurmaktadır. Çantay da vatanın işgal altında olduğu zamanlarda bile korku ve yeise kapılmamıştır. Enerjisini imanından alan Çantay, etrafına her zaman ümit/umut aşılamış, kalemiyle de düşmanın korkulu rüyası olmuştur. İslam Dergisinde “*Bozgunculuk Hakkında*” başlığı altında yazdığı bir yazısında bütün umutların nerdeyse tükendiği bir anda geleceği dair umudunu korumuştur. Umumi vicdanın, bilhassa Müslümanlığın, ölmeyeceğini: “hak haktır, güneş, güneştir. Acaba Yunanlılar memleketimizin her tarafında kaynaşan, memleketimizin ziraatına, ticaretine, irfan ve medeniyetine hâkim olan yüz binlerce Türk’ü görmüyorlar mı? Memleketimizin kucakladığı türbeler, camiler, mescitler, tekkeler, medreseler, mektepler, imaretler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, dükkânlar, mağazalar, köprüler, yollar... Kimindir? Türkün mü? Yoksa Yunanın mı?” (Çantay, 1956b, 2) diyerek dile getirmiştir.

Hasan Basri Çantay’da Pratik Ahlâk

Toplumu oluşturan bireylerdir. Bireylerin ahlâkî yapısı ya da sahip olduğu zihniyetin niteliği bir bakıma toplumun vicdanını ve karakterini belirlemektedir. Birçok farklı karakterin olduğu bir yerde ise kuralların olması zorunluluk arz etmektedir. Diğer bir deyişle toplumda hak ve adaletin yerini bulması; insanın sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmesi birtakım kurallarla iç içedir. Bu kurallar genellikle toplumda hukuk, din, ahlâk, örf ve âdet kuralları adı altında ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle de İslâm dininin kaynağı olan vahiy ve sünnette yer alan ahlâkî esaslar, din mensubunun hayatını düzenlemektedir. Dinin vaz’ettiği birtakım ilkeler bireyin ahiret yaşamındaki mutluluğunu hedeflediği gibi onun dünyevî hayatta daha huzurlu ve daha mutlu bir yaşam sürdürmesine katkıda bulunmakta ve böylelikle de sağlıklı bir toplumun inşasına katkı sağlamaktadır (Fazlurrahman, 1996, 5). Öyle ki Kur’an’da çoğu kez iman kavramı ile birlikte “salih amel” de zikredilmiştir. Allah’a imanın hemen akabinde mü’minin en önemli vazifesi olarak pratik ahlâka dikkat çekilmiştir. Yine Kur’an’da sosyal hayatın akışını düzenleyen ve sosyal yaşamın vazgeçilmez evrensel ahlâk ilkeleri olan adalet, doğruluk, yardımseverlik, fedakarlık, kardeşlik ve hoşgörü gibi değerler bireysel ve toplumsal ahlâk esasları olarak vaz’ edilmiştir (Nahl, 16/90; Hüd, 11/112; Maide, 5/8).

Ahlâk ile ilgilenen düşünürler, esasında, nazari ve amelî/pratik olmak üzere ahlâkî iki kategoride mütalaa ederler (Çağrı, 2009, 187). Ancak kesin çizgilerle her iki ahlâk çeşidini birbirinden ayırmak pek de kolay gözükmemektedir. Çünkü teorik ahlâkla ile pratik ahlâk birbirinden bağımsız değildir. Öyle ki teorik ahlâk, ahlâkın temel ilke ve prensiplerini belirlemeye çalışırken amelî ahlâk daha çok nazari ahlâkın belirlediği konu ve kanunların uygulanmasından ve bunların fert ve toplum tarafından tatbik edilme şekillerinden söz etmektedir; bireyin kendisine, ötekisine ve devletine karşı görev

sorumluluklarını konu edinmektedir. Dolayısıyla bu sorumlulukları hiçbir beklentiye girmeden yerinde ve zamanında icra etmek bireyin pratik ahlâk anlayışını ve niteliğini yansıtmaktadır. Biz de amelî ahlâkın bu yönünden hareketle daha çok Çantay'ın pratik ahlak anlayışını yansıtan ve onun kişiliğiyle özdeşleştirdiği bazı bireysel ve toplumsal ahlâk ilkelerini konu edineceğiz.

Pratik Ahlâk'ın Temeli

Arapçada "hulk" ya da "huluk" kelimesinin çoğulu olan ahlâk kavramı, etimolojik olarak din, tabiat, huy ve karakter anlamlarına gelir (İbn Manzûr, tz, X, 85-92; Râgıb el-İsfehânî, 1961, 158). İslâmî literatürde *hulk* ve *ahlâk* terimleri, genellikle iyi-kötü huyları izah etmektedir (Çağrı, 'Ahlak', 1989, II, 1). Genellikle Ahlâkî davranışlar insan tabiatına yerleşen ve bir meleke halini almış davranışlar görünümündedir. Nitekim bir Gazzâlî de ahlâkî davranışların bu özelliğini; "Ahlâk insan nefesine yerleşen öyle bir heyettir ki, filler, onun sayesinde, hiçbir fikrî zorlama olmadan, düşünüp taşınmadan rahatlıkla ortaya çıkar" (Gazzâlî, tz, III, 120) diye beyan etmiştir.

Ahlâk meselesi insanla ilişkili bir mesele olarak tarihsel perspektifte din ve felsefenin ilgi alanına girmiştir. İlim, ahlâk meselesini betimleyici bir tarzda ele alırken din normatif bir tarzda ele almış, felsefe ise hem normatif hem de analitik bir tarzda konuya yaklaşmıştır. Böylelikle de birbirinden farklı birçok ahlâk teorisi ortaya çıkmıştır (Kılıç, 1992, 3-4; Heimsoeth, 1978, 14). Ahlâkın kaynağı hususu bu ahlâk teorilerinde temel sorunlardan biri olmuştur. Öyle ki ahlâkın kaynağını hazz, çıkara, mutluluğa ve ödeve indirgeyenler olduğu gibi din ile de ilişkilendirenler olmuştur (Şahin, 2011, 27-34). Böylelikle de ahlâkî yaşamın üzerine inşa edileceği bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada Çantay'ın ahlâk meselesiyle, felsefede olduğu gibi, teorik boyutuyla derinlemesine ilgilenen bir düşünür olduğunu söylemek zordur. Kaldı ki Çantay, eserlerinde ve makalelerinde bu bilim alanın teorik boyutuyla da pek ilgilenmemektedir. Diğer bir deyişle o, felsefenin ilgilendiği şekliyle ahlâkın amacının, konusun ve temelinin ne olduğunu tartışma konusu etmemektedir. O, yazılarında felsefenin kullandığı terimleri de kullanmamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla onun ahlâk üzerine yazdığı müstakil bir eseri de bulunmaktadır. Ancak bu durum Çantay'ın ahlâk meselesinde bilinen felsefî tartışmaların bilgisine hâkim olmadığı anlamına gelmemektedir. Esasında Çantay, toplum ile iç içe olan bir düşünürdür. O, daha çok yazılarının toplumun her kesimi tarafından anlaşılmasına büyük önem vermiş ve ahlâkın bireye ve topluma yansıyan pratik yönü ile ilgilenmiştir (Koç, 2016, 114). Bu noktada sorulması gereken sorulardan biri onun ahlâkî yaşamın temeline neyi koyduğudur.

Çantay dönemin yayın organlarından biri olan "*Sebilürreşad*" da yayınlanan "Tevhid" başlıklı yazısında, kişinin hareketlerini şahıslara göre değil evrensel niteliğe haiz olan ilke ve prensiplere dayandırması gerektiğine işaret etmektedir. Çantay'a göre, Allah'a hakkıyla inanan bir kimse bütün dindaşlarını kardeş bilir; insanlığı sever, hayır ve fazilette yarışır. Allah'ı hakkıyla tanıyan bir kimse Onun buyruklarına ram olur. Bu sayede külli kaideler ilâhî prensipler ve sarsılmaz karakterler kazanır (Çantay, 1948c, 178).

Çantay, inanç ile ahlâkî yaşam arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Çantay'a göre, Allah'tan başka itaat edilecek hiçbir Tanrı olmadığına inanmak insan hak ve hürriyetlerinin yegâne anahtarıdır. İmanı kalbine yerleştiren ve imanın gereklerini fiili olarak yerine getiren bir mümin Allah'tan başkasına tapmaz, O'nun emirleri ve taliminin bir hulasası olan hakkı rehber edinir (Çantay, 1948b, 187). Kur'an'ı Kerim'de Yüce Allah'ın bildirdiği ahlâk ilkelerine uyan milletleri, toplumlar ve bireyler dünyada da ahirette de mutluluğu hak ederler (Çantay, 1956b, 2). Bununla birlikte Çantay'ın yazıları ve makaleleri bir bütünlük içerisinde incelendiğinde de onun pratik ahlâk anlayışının gerisinde Allah ve ahiret inancının olduğu net bir şekilde görülmektedir. Çantay, ahlâkî yaşam için gerekli ilkelerin belirlenmesinde Kur'an'ı esas almaktadır. Nitekim Çantay, Kur'an'a sınıksız sarılmayı ve ayrılığa düşmemeyi: "Hele Kur'an'ı Azîm bu hakikat-ı mahzâyı ne belîğ bir ifadeyle tebliğ etmiştir. Hâlık-i Zîşân mealen diyor ki: "Ey Müslümanlar! Habl-ı metîni Kur'an'a sınıksız sarılınız. Zînhâr yekdiğerinizde ayrılmayınız. Sonra memlekeleriniz, saltanatlarınız elden gider, mahvolursunuz" (Uğur, 1994, 192) ifadeleriyle dile getirmiştir. Çantay, İhlâs Suresi 1. âyetinde: "De ki: O Allah'dır, bir, tekdir" âyetinin mealinde verdiği dipnotta tevhid: ilmi tevhid ve amelî tevhid şeklinde tasnif etmiştir. Çantay, amelî tevhitte ilmi tevhit arasındaki ilişkiyi ise: "Kur'an'ın i'tikadda medârı iki şey üzerindedir: İlmî tevhid, amelî tevhid. Semâvî dinler bu iki tevhid'i yerleştirmek için gönderilmişlerdir. Çünkü seâdet, salah ve kemal iki nev'iden gelir: Nâfî ilim, sâlih amel. İlmî tevhid nâfî ilim, amelî tevhid sâlih ameldir. Nâfî ilim Allâh'ı bilmek, sâlih amel Allâh'ın emri gereğince hareket etmektir." (Çantay, 1984, III, 1231-1232) ifadeleri ile açıklamaktadır.

Hasan Basri Çantay'ın Değer Verdiği Bazı Pratik Ahlâk İlkeleri

Hasan Basri Çantay'ın pratik ahlak anlayışının gerisinde İslâm'ın ahlâk anlayışının olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Çantay, fikirlerinde ilham kaynağı olarak dini alan ve dinin önem verdiği ahlâkî değerleri kendi şahsiyetiyle bütünleştirmeye çalışan bir düşünür olduğu kadar bu değerleri güçlü kalemle yazıya taşıyan ve çevresini aydınlatmayı görev olarak telakkî eden bir kişiliğe sahiptir. Biz de onun bireysel ilişkilerde önem verdiği ve yazılarında sıklıkla dile getirdiği îsâr, hoşgörü, sabır, adalet ve Emr bil-Ma'ruf ve Nehy Ani'l-Münker gibi bazı bireysel ve toplumsal ahlâk esasları üzerinde duracağız. Böylelikle de onun pratik ahlâk anlayışını daha iyi anlama fırsatı bulacağız.

İsâr/ Diğergâmlık

Hasan Basri Çantay'ın kişiliğiyle özdeşleştirdiği ahlâkî esaslardan biri îsâr/ diğergâmlıktır. Sözlüğe bakıldığında, tercih etmek anlamına gelen îsâr kelimesi ahlâkî terminolojide, bir kimsenin kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunmasıdır (İsfehânî, 1961, 256; Çağrı, 'İsâr', 2000, XXII, 490). İsâr İslâmiyet'te de yüceltilen ve övülen davranışlardandır. Çünkü İslâmiyet bireyselliğe değil birlikteliğe büyük önem verir. Sadece kişinin menfaatlerini değil toplumun genel menfaatlerini de gözetir. Ötekini düşünmeyi teşvik eder. Bu bakımdan İslâm'da hazz, menfaate ve bencillığe dayalı bir ahlâk

yaklaşımının yeri yoktur. İslâm ötekini de düşünen, toplumun genel menfaatlerini göz önünde bulunduran ve yeri gelince fedakârlığı bir değer olarak öne çıkaran bir ahlâk yaklaşımına sahiptir. Çantay da ahlâk anlayışını İslâm'ın bu diğerkâmlık vurgusu üzerine inşa etmiştir. Nitekim o, "...*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile, onları kendilerine tercih ederler.*" (Haşr, 59/9) mealindeki âyeti tefsir ederken İsrâ: "Kişinin kendisi muhtaç iken, âharın ihtiyacını daha önde görerek, onun yardımına şitab etmesi demektir." (Çantay, 1993, III, 1232) şeklinde tanımlamıştır.

Çantay'a göre birlik ve beraberliğin sağlanmasında en güçlü değer yardımlaşma ve kardeşliktir. Birliği ve yardımlaşmayı Kur'an'dan almış olan Müslümanlar buna sınıksız yapıştıkları dönemlerde büyük gelişmeler kaydetmişlerdir. Fakat bu rabıtayı gevşettiklerinde perişan olmuşlardır. Onun ifadesiyle: "Her mümin kendi şahsi varlığını bir külli vahidin yani müttefik milletinin eczasında sayar ve daima o küllün endişesi ve aşkı ile yaşardı. Zati menfaatler şahsi ihtiraslar hep umumi menfaatler içinde erir fert cemiyetin hayat ve bekası uğrunda çalışırdı" (Çantay, 1919b, 1). Çantay, Kur'an ahlâkından aldığı ilhamla sosyal hayatta ötekini düşünmeye ve onunla hemhal olmaya büyük değer vermektedir. O, sadece bencillığe odaklanmayı; nefis arzuların peşinden koşarak hırsların ve ihtirasların kurbanı olmayı ve zenginlik gibi bizatihi iyi olanı araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirmeyi pek hoş görmemektedir (Çantay, 1918c, 1).

Hoşgörü ve Sabır

Hoşgörü, soyut bir kavramdır. Bilindiği üzere soyut kavramlar açıklanırken kullanılan tanımlamalar kişisel yatkınlıklar, ideolojik bakışlar, inanca dair veriler ve kültürel kazanımlara göre değişebilir (Öner, 1997, 5). Bu bağlamda herkesin bu kavrama yüklediği anlamlar da aynı olmayabilir. Bununla birlikte hoşgörü esasında insanda pozitif duygular ve düşünceler uyandıran bir kavramdır. Hoşgörü sözcüğü beğenilen, güzel, iyi, tatlı duygu okşayan, zevk veren, ilgi uyandıran ve latif gibi manalara gelen (Doğan, 1995, 499) Farsça bir sıfat olan "Hoş" ve Türkçede görme yetisini çağrıştıran "Görü" sözcüklerinin birleşiminden oluşturulmuştur. İngilizcede "tolerans" ve Osmanlıcada da müsamaha kavramlarının karşılığı olarak kullanılsa da esasında her iki sözcükle de bütünüyle örtüştüğü ve mana olarak onlara denk bir anlam ifade ettiği de söylenemez. Kaldı ki tolerans hoş görmek, affetmek, dayanmak, katlanmak, tahammül etmek, sıkıntılara göğüs germek manasına gelen Latince'de tolerare (tolerantia), Fransızca'da tolérer (tolérance), İngilizce'de tolerare (tolerance) şeklindeki sözcüklerden türetilmiştir (Tuğlacı, 'Hoşgörü', 1972, III, 1117). Müsamaha kavramı ise suçluya tepki göstermemek, ona göz yummak, onu önemsememek ve dikkate almamak anlamlarına gelir.

Hoşgörü, insan hak ve özgürlükleriyle de yakından ilişkilidir. Hiçbir müdahaleye maruz kalmadan hak ve özgürlükleri serbestçe yaşama imkânı bulmak hoşgörüyle olabilmektedir. Nitekim Bakara sûresi 256. âyette de Yüce Allah: "Dinde zorlama yoktur." buyurmaktadır. Yine Al-i İmran sûresi 155.âyette de Hz. Muhammed'e hitaben: "*Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar etrafından dağılıp giderlerdi.*" buyurmuştur. Bu yönüyle de İslamiyet insani ilişkilerde baskıyı ve katı yürekliliği değil, sevgi ve hoşgörüyü öne çıkarmıştır. Bir anlamda hoşgörü, çevremizde var olan fikir ve düşüncelere tahammül etmenin dışında insanların kusurlarını yüzlerine vurmamaya da ilişkilidir. Hasan Basri Çantay da toplumda birliğin, beraberlik duygusunun gelişiminde hoşgörünün önemli bir yeri olduğuna inanmıştır. Ona göre küçük kusurları abartmak, içinde bulunduğu zamanların insanlarında var olan ve yerilen hasletlerden olmuştur. "Büyük hazdan yani yüksek ve olgun Müslümanlık ve insan şuurundan, kötülüğe katmerli iyilik etmek his ve zevkinden nasiplenmiş olmak şöyle dursun, en basit müsamahayı ve sabrı bile semtine uğratmayan adamların halî ne acınacak hallerdendir. Onların ruhunda şeytani ve nefsanî bir ifrit çöreklenmiştir" (Çantay, 1957a, 2).

Çantay, kötülük yapana kötülükle mukabele edilmesinden yana değildir. Ona göre kötülük yapana misliyle karşılık vermek yerine gayet insânî ve merhametli yaklaşmak, iyilikler yapmak kaydıyla mukabelede bulunmak Müslümanlığın seçkin şiarı olan sabrın kânıdır. Sabır zannedildiği üzere olup biten şeylere miskin bir şekilde boyun eğmek yerine, meşru iş ve durumlarda Müslümanca bir tavır ve sebat göstermek, zorluklar karşısında da yılmadan azimle onların üstesinden gelmektir (Çantay, 1957a, 3).

Adalet

Bir şeyi yerli yerine koymak anlamına gelen adalet sosyal yapıda dirlik ve düzeni sağlayan hukukun temel ilkelerinden biri olduğu gibi ahlâkîna da en temel esaslarındandır. Adaletin olmadığı yerde zulüm yeşermektedir. Zulmün olduğu yerde ise hak ve adalet ortadan kalkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah: "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar" (Nahl, 16/90) buyurmaktadır. Çantay da İslâmiyet'in adaletli olmaya verdiği bu önemi iyi tahlil etmiş ve bir milletin geleceği için adaletin vazgeçilmez bir değer olduğunu: "Her taraf zulüm ve istibdat küfür ve taassup cehennemleri içinde yanmakta iken İslâmiyet büyük bir nur ve adalet güneşi olarak dünyaya doğdu. Herkes bu adalete âşık İslâm'ın yüksek hakikatlerine koşuyor, grup grup İslâm'a giriyorlardı. İşte bu suretle İslâm pek az zamanda her tarafa yayıldı" (Çantay, 1958, 2) sözleriyle beyan etmiştir. Çantay'a göre Nisa 58. âyetinde Yüce Allah'ın: "*Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmederken adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah'ın size vâd ettiği şey ne güzeldir. O, her şeyi işiten ve görendir.*" buyruğu en büyük sosyal düsturdur. Bu sosyal düsturu rehber edinen sosyal kuruluşlar, kesinlikle yaşama hakkına sahiptirler. Aksi takdirde o kuruluşların hayatlarını sürdürmeleri imkânsızdır (Çantay, 1923, 4).

Tarihte savaşların onarılması güç maddî ve manevî yıkıma sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Uzun süren maddî yıkımla sınırlı kalmamış etkisini ahlâkî alanda da göstermiştir. Fırsatçılık, hırsızlık ve ihtikâr bu tür bunalımlı dönemlerde görülebilen gayr-i ahlâkî davranışlardandır. Çantay da adalete verdiği önemin bir gereği olarak Cihan Harbi'nin ardından yorgun, bitkin, aç ve sefil bir duruma düşen gazi ve şehit yakınlarının haksız kazanç ve menfaat peşinden koşan zalimlerden zarar görmemesi için mücadele etmiştir. Yağma ve ihtikâra kalkışan ve halka zulmeden zalimlere karşı yazdığı yazılarında onları uyarmış ve yağmaya ihtikâra yönelenlere mutlak hesabın görüleceği ölüm sonrası hayatı hatırlatmıştır (Uğur, 1994, 187). Yine Çantay, adaletten uzaklaşıp halka zulmetmek için fırsat kollayanları ve ihtikâra yönelenleri dağdaki eşkiyaya benzetmektedir. Ona göre dağlardaki eşkiya ile şehir ve kasabalardaki muhtekirler

arasındaki fark, birincilerin silahına güvenerek, bütün hayatını kırlarda, obalarda geçirecek uğraşmasından, diğerlerin ise silahsız, emeksiz, zahmetsiz hırsızlık etmeleridir (Çantay, 1919a, 1).

Tarihte hiçbir zulüm karşılıksız da kalmamıştır. Zalimler er ya da geç zulümlerinin karşılığını acı bir şekilde ödemişlerdir. Çantay da zalimin zulmünün karşılıksız kalmayacağı inancındadır. Halka zulmeden muhtekirlerin yaptıklarının yanında kar kalmayacağını bir gün mutlak suretle perişan olacaklarını bir şirinde şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Bir gün gelecek sen de perişan olacaksın,

Ey gonca bu cem’iyyeti her dem mi sanırsın?

Zalim yine bu zulme giriftâr olur ahir,

Elbette olur ev yıkanın hanesi viran.” (Uğur, 1994, 189)

Çantay, Bakara suresi 188. âyetine de “*Aranızda (birbirinizin) mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin ve kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını günah(ı mucip suretler)le yemeniz için onları (o malları) hâkimlere aktarma etmeyin.*” şeklinde mana vermiş ve “haksız sebepler”den kastın şeriatın caiz görmediği kumar, içki cebir, hırsızlık, çapulculuk, emanete hainlik olduğunu söylemiştir (Çantay, 1984, I, 51). Dolayısıyla da Çantay, adaleti bir toplumun ayakta kalmasında ve bir çatı altında varlığını sürdürmesinde vazgeçilmez bir unsur olarak görmektedir. Çantay’a göre bir toplumda adaletin gerçekleşmesine mani olan unsurlar nifak, tefrika, zulüm ve hubbî hayattır. Bu meziyetler sağlıklı bir toplum için büyük tehditlerdir. Çünkü toplumun bir arada yaşama olanağını ortadan kaldırmaktadır.

Çantay’a göre Osmanlıları Viyana önlerine kadar götüren, Avrupa devletlerini boyunduruğu altına aldırان ve büyük bir coğrafyaya hakim hale getiren mukaddes âmil ittifak, adâlet, celâdet gibi meziyetlerdir (Uğur, 1994, 192). Devletlerin en temel maksadı da halkın haklarını kurmak, güçsüzü güçlüye ezdirmemek, kısaca emniyet ve adaleti sağlamaktır (Çantay, 1918b, 1).

Emr bil-Ma’ruf ve Nehyi Ani’l-Münker

İslam’da marufu/iyiliği emretme ve münkeri/kötülüğü yasaklama (Emr bil-Ma’ruf ve Nehyi Ani’l-Münker) ilkesi müminlerin en önemli görevleri arasında sayılmıştır (Nahl, 16/125). Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah: “*(İnsanların kusurlarını) başla, ma’rufu (iyi ve güzel olan Söz, fiil ve davranışları) emret ve câhillerden yüz çevir*” (A’raf, 7/199) buyurmaktadır (Âl-i İmran, 3/104; Maide, 5/78-79; Tevbe, 9/67). Sözlükte bilmek manasına gelen “arafe” fiilinden türeyen bir ism-i meful olan “maruf” sözcüğü akıl ve dinle güzelliği bilinen her fiile verilen isim (İsfehânî, 1961, 343) iken bilmemek manasına gelen “enkara” fiilinin ism-i mefulu olan münker ise akl-ı selim’in çirkinliğine hükmettiği yahut da, aklın çirkinliği ve güzelliği hususunda tereddüt ettiği yerde, dinin çirkin olduğuna hükmettiği fiil manasına gelmektedir (İsfehânî, 1961, 526-527). Çantay da İslâmiyet’in toplumun vicdanı olarak gördüğü “*Emr bil-Ma’ruf ve Nehyi ani’l-Münker*” ilkesine büyük değer vermektedir. Nitekim kaleme aldığı yazılarıyla toplumda görülen her türlü uygunsuzluğa ve ahlâkî yozlaşmaya ve yersiz itikatlara karşı toplumu uyarmaktadır. Toplumda ortaya çıkan fenalıklar ve haksızlıklarla mücadeleyi en başta gelen vazifeler arasında saymıştır (Çantay, 1957a, 3).

Çantay, Yüce Allah’ın “*Ey iman edenler! Siz nefislerinizi ıslah etmeye bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca sapıklar size zarar veremez.*” buyruğunda “*doğru yolu bulunca*” ifadesini gerek bireylerin kişisel görevleri gerek insanlara iyiliği öğütleyip kötülüklerden uzak tutmaya gayret etme çabaları şeklinde yorumlamıştır. Çantay, bireyin üzerine düşünen görevlerini hakkıyla yerine getirmesi sonucu olgunluk kazanacağı ve böylelikle de o gibi fertlerden teşekkül eden cemiyetlerin huzura kavuşacağına inanmış ve İslâm’da ötekine hakikati ve sabırlı olmayı öğütlemenin esas görev olduğunu bilincinde olmuştur (Çantay, 1948a, 106). Toplumu felakete götüren davranışların başında “neme lazım”cılığı görmüştür (Çantay, 1948a, 106). Ona göre, Hak karşısında susma manasına gelen müdahane hakkı müdafaayı engelleyen ve hakkı aşağılayan, batılı ise yücelten korkunç bir hastalıktır. Onun hâkim olduğu yerlerde hakikat daima horlanır. Hakikatin barınmadığı memleketler de çöküşe mahkûmdur (Çantay, 1925b, 1).

Çantay, İslâm’ın toplumsal hayatın sağlığı için vaz’ ettiği “*Emr bil-Ma’ruf ve Nehyi Ani’l-Münker*” ilkesini hareket tarzında şiar edinmekle birlikte bu ilkenin uygulama biçiminde Haricîlerde olduğu gibi baskı ve şiddeti esas almamıştır. O, mücadelede takip edilecek yolun hikmet ve güzel öğüte dayalı olması gerektiğine inanır; kaba ve sert sözlerden kaçınarak güler yüzlü ve tatlı dilli olmayı önemser (Çantay, 1956a, 2). “*Kötülüğe en güzel surette iyilikle hatta iyiliklerle mukabele etmek Müslümanlığın seçkin şiarı olan sabrın kâridir. Sabır bazılarının zannettiği gibi her şeye miskinçe boyun eğmek değil, meşru işlerde mertçe ve Müslümanca tahammül ve mukavemet etmek, zorlukları azimle yenmektir.*” (Çantay, 1957a, 3) Bir bakıma o bu ilkenin uygulanma biçiminde Ebû Hanîfe (ö. 80/150)’nin usulüne uygun olarak hareket etmiştir. Bilgiye ve güzel söze dayalı aydınlanma ve doğru olanı ortaya koyma çabasında olmuştur (Şahin, 2010, 436-437). Çantay cihad kavramını da sadece düşmanla silahlı mücadele şeklinde anlamamaktadır. Ona göre, nefsin kötü eğilimleriyle savaşmak da cihattır. “*Ahlâkî iyileştirmek buna dâhildir ve buna İslâm’da düşmanla savaşmaktan daha büyük önem verilmiştir.*” (Çantay, 1958, 2-3)

Sonuç

Her Milletin zor dönemleri olmuştur. Bu dönemlerde halk içinde insanları ahlâkî değerler temelinde bir araya getiren mümtaz şahsiyetler temayüz etmiştir. Hasan Basri Çantay da Milli Mücadele yıllarına şahit olmuş ve ülkenin geleceğinin tehlikede olduğu günlerde yaşamıştır. O günlerde mücadeleciler kişiliğiyle öne çıkan, toplumun birliği ve beraberliği için yoğun çaba gösteren Çantay, bir milletin geleceği için ahlâkî yaşamı vazgeçilmez gören önemli din âlimlerinden biridir. Toplumlarında kaos ve huzursuzluklar, çoğu zaman inançtan ve ahlâkî yaşamdan uzaklaşılacağına aktif hale gelir ve boy

gösterir. İnançlarından uzaklaşan ve ahlâkî değerlerini kaybeden toplumlarda yozlaşma, çürüme ve bozulma görülür. Öyle ki ahlâkî yozlaşmanın yaygınlaştığı toplumlarda bireyler sadece kendi menfaatlerine odaklanmakta; çıkarlarının olmadığı işlerle pek uğraşmamaktadır. Böylesi bir durumda ise ötekinin hak ve hukuku anlamını yetirmektedir. Diğer bir deyişle eğer her şeyi mubah görür ve özgürlük konusunda bir sınırdan söz edemeyeceksek olursak insanın demokratik haklarından söz etmek hayli güçleşecektir. Dostoyevski'nin dediği gibi "eğer Tanrı yoksa her şey mübah" (Güngör, 1997, 125) olacaktır. Çantay da bu gerçeğin farkında olmuştur. Nitekim o, 7 Kasım 1918'de Ses Gazetesi'nde yazdığı bir yazısında geleneğinden ve inancından uzaklaşan Müslüman Türkü "En büyük düşmanımız ne Moskof, ne Fransız, ne Alman ne de İngiliz'dir. Bizim en büyük düşmanımız kendi ahlâksızlığımızdır." (Çantay, 1918c, 1) sözleriyle uyarmıştır. Maddî düşmandan çok manevî düşman olarak tanımladığı ahlâksızlıktan korkmak gerektiğini: "Ben maddî düşmandan ziyade manevî düşmandan korkarım. Manevî düşmanımız ahlâksızlığımızdır." (Çantay, 1918c, 1) sözleriyle dile getirmiştir.

Çantay filozoflarda ve kelamcılarda olduğu gibi ahlâk konusunda felsefî ya da kelâmî bir kuram geliştirme çabasında olmamıştır. Ancak o ahlâkın pratik yönüne büyük önem vermiş ve güzel ahlâktan uzaklaşmayı bir milletin geleceği için büyük bir tehlike olarak görmüştür. Çantay'a göre ahlâkî yaşam bir toplumun geleceğini belirleyen ve güvenli ve sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez bir unsurdur. Bir toplumun ahlâkî yönünün çökmesi o toplumun gelişimine ve istikbaline en büyük tehdittir.

Çantay, ahlâkî yaşamın temelinde de dini yani imanı koymuştur. Çantay iman ile ameli de birbirinden ayırmayıp onlar arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Bu yönüyle de İslâm ahlâkının pratik yönüne büyük önem vermiştir. İslâm ahlâkını sözde değil özde savunmuştur. İslâmiyet'in önem verdiği ahlâkî değerleri bizzat kişiliğiyle bütünleştirerek, onların sözde değil özde savunucusu olmuştur. Yaşamında birçok zorlukla karşılaşmış ancak o hiçbir zaman yılmamış imanıyla sebat etmiştir. En zor anlarda bile asla ümitsizliğe kapılmamıştır. Adalet, kardeşlik, hoşgörü ve îsâr gibi toplumu bir arada tutan bireysel ve toplumsal ahlâkî değerlere büyük önem vermiştir. Dinin yanı sıra aklın hoş görmediği alışkanlıklardan uzak durmuş ve hak ve hukuk dışı uygunsuz davranışlarla mücadeleleyi bir görev bilmiştir. Toplumun bireylerden oluştuğunu bireylerin görevlerini sorunsuz bir şekilde yerine getirdiğinde toplumunda salaha ereceğine inanmış ve toplumu zaafa uğratan ve çöküntünün eşliğine getiren adaletsizliği ve ihtikârı asla kabullenmemiştir. Çantay kötü ahlâk üzerine yazılar kaleme almış ve toplumu sürekli bilinçlendirmiştir. İnsanları güzel ahlâka teşvik etmiştir. Bir anlamda o, Kur'an'da toplumun vicdanı olarak ortaya konulan "Emr bi'l-Mâ'ruf ve Nehyi ani'l-Münker" ilkesinin saygı ve hoşgörüye dayalı bir uygulayıcısı ve savunucusu olmuştur.

Kaynakça

- Çağırıcı, M. (1989). "Ahlâk" mad. *DİA*. TDV Yayınları: İstanbul.
- Çağırıcı, M. (2000a). "İsâr" mad. *DİA*, TDV Yayınları: İstanbul.
- Çağırıcı, M. (2000b). "Şecaat" mad. *DİA*. TDV Yayınları: İstanbul.
- Çağırıcı, M. (2009). *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*. Ensar Neşriyat: İstanbul.
- Çantay, H. B. (1918a). "Gideceğimiz Yol". *Ses Gazetesi* (17 Ekim).
- Çantay, H. B. (1918b). "Asayiş Meselesi". *Ses Gazetesi*(24 Ekim).
- Çantay, H. B. (1918c). "Millî Muavenet". *Ses Gazetesi*(7 Kasım).
- Çantay, H. B. (1919a). "Muhtekirler Cezasız mı Kalacak?". *Ses Gazetesi*(2 Ocak).
- Çantay, H. B. (1919b). "İttifakı Mukaddes". *Ses Gazetesi*(13 Şubat).
- Çantay, H.B. (1923). "Ehliyet ve Liyakat". *Zafer-i Millî*(16-18 Eylül).
- Çantay, H.B. (1925a). *Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl*. Yeni Gün Matbaası: Ankara.
- Çantay, H.B. (1925b). "Müdahane". *Zafer-i Millî*(19 Eylül).
- Çantay, H.B. (1948a). "Neme Lazım". *Sebilürreşad*(1/7).
- Çantay, H.B. (1948b). "Tarihimizin Temeli". *Sebilürreşad*(1/12).
- Çantay, H.B. (1948c). "Tevhid". *Sebilürreşad*(1/12).
- Çantay, H.B. (1956a). "İslâmiyette Mücadele Yolları". *İslâm Dergisi*(1-2/5).
- Çantay, H.B. (1956b). "Bozgunculuk Hakkında". *İslâm Dergisi*(1-8/12).
- Çantay, H.B. (1957a). "Kötülüğe İyilikle Mukabele". *İslâm Dergisi*(1-9/2).
- Çantay, H.B. (1957b). "Tefsiri Şerif". *Sebilürreşad*(1-10/3-4).
- Çantay, H.B. (1958). "İslâm Nizamında Cihat". *İslâm Dergisi*(2-2/2).
- Çantay, H.B. (1964). *Babamın Şiirleri*. (Haz: Mürşit Çantay). İstanbul.
- Çantay, H.B. (1984). *Kur'an'ı Hakîm ve Meâl'i Kerîm*. Mürşit Çantay Yay: İstanbul.
- Çantay, H.B. (1993). *Kur'an'ı Hakîm ve Meâl'i Kerîm*. Mürşit Çantay Yay: İstanbul.
- Doğan, M. (1995). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Fazlur Rahman. (1996). "İslâm' da Hukuk ve Ahlak", (Çev: Adnan Bülent Baloğlu), *Türkiye Günlüğü*. Sayı: 43. İstanbul.
- Gazâlî. (tz.). *İhyâu 'Ulûmî'd-Din*. (Çev: Mehmed A. Müftüoğlu). I-IV. İstanbul.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yay: İstanbul.
- Güngör, E. (1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Heimsoeth, H. (1978). *Ahlak Denen Bilmece*. (Çev: Nermin Uygur). İstanbul.
- İbn Haldun. (2015). *Mukaddime*. (Haz: Süleyman Uludağ). Dergah Yayınları: İstanbul.
- İşık, E. (1993). "Hasan Basri Çantay" mad. *DİA*, VIII. TDV Yayınları: İstanbul.
- İbn Manzûr. (tz.). *Lisânü'l-'Arab*. (Tahk: Yûsuf Hayyât, Nedîm Mer'aşlı). Dârü Lisâni'l-'Arab: Beyrut.
- Kılıç, R. (1992). *Ahlâkın Dini Temeli*, TDV Yayınları: Ankara.
- Koç, M. (2016). "Bir Aktivist olarak Hasan Basri Çantay'ın Düşüncesinde Pratik Ahlâk Temaları: Din ve Ahlâk Psikolojisi Perspektifinden Semantik Analizler". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: Sayı: 2. Trabzon.
- Önal, R. (2015). "Hasan Basri Çantay'ın İnanç Konularına Yaklaşımı: 'Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm' Üzerine Fenomenoteolojik Analizler". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13:1.

- Öner, N. (1997). Kavramın Açıklığı ve Seçikliği. *Felsefe Dünyası*, Ankara.
- Râgıb el-İsfehânî. (1961). *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*. (Tahk: Muhammed Seyyid Keylânî). Mısır.
- Şahin, M.K. (2010). "Hârici Kelâm Doktrini ve Ebu Hanîfe". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIV, Sayı: 2. Sivas.
- Şahin, M.K. (2011). *Ahlâkın Felsefî ve Dinî Temelleri*. Ankara.
- Tuğlacı, P. (1972). Okyanus Ansiklopedik Sözlük. 'Hoşgörü' mad. İstanbul.
- Uğur, M. (1994). *Hasan Basri Çantay*, TDV Yayınları: Ankara.
- Uğur, M. (1974). "Ölümünün 10. Yılı Münasebetiyle Hasan Basri Çantay", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, XIII-6. Ankara.
- Vakkasoğlu, V. (2005). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Alimleri*. Nesil Yayınları: İstanbul.

Summary

Hasan Basri Cantay came to the world in Balıkesir on November 30, 1887. He is the only male child of the house. When he was 16 and learned fourth class in middle school, he lost his father. In response to this situation, he stopped studying and underwent economic troubles in this process. His father, was a merchant from the great earthquake of Balıkesir, also suffered great damage and did not leave much of it materially. In this way, at young ages, he took over the livelihood his mother and three sisters. Once Zagnos Mehmet Pasha, one of the important mosques of Balıkesir, was rebuilt by Omer Ali Bey, who was a mosque of Balıkesir, Çantay mentioned praise of this favor of Ali bey and sent his poem to Omer Ali bey, which is written in a 50 couplet poems in Aruz meter. Thus Omer Ali Bey discovered the perseverance and superior ability of Cantay and commissioned him in the department of Public Settlement. In this period Omer Ali Bey contributed to Cantay's book reading and poetry writing. He learned Persian from Mufti Osman Nuri Efendi and Mustecibizade Adil Efendi, whose were well-known scholars of the era. He learned Arabic at Balıkesir Mavlawi Madrasah where he became a close friendship of his father's close friend Ragıpzade Ahmet Naci Efendi and benefited from his knowledge accumulation.

Cantay is a scholar who constantly reads and develops himself, along with his most distinctive feature is the ability to say it in difficult times and to have a fighting spirit for justice and right. In a period when the WW II was alive, Anatolia was occupied and the national combat proceeded with all the violence, Cantay faced many difficulties to overcome. He knew that he would cope with above each obstacle; he has not been desperate in the face of difficulties, never in the face of oppression and injustice. He always shouted what he knew correctly; in his writings and articles he has always produced ideas for the development of the country and made the public conscious. He has not forgotten the relatives of the martyrs who were in a difficult situation as a result of WW II. He was very interested in orphans and orphans The first Parliament was established in Balıkesir deputy. Cantay also gave great importance to education. He has written a meal for Turkish people in order to understand the Qur'an. In addition to his literary teacher, he was also the director of the "Martyr's Children's Home" established for the education of martyr children. In this respect, he gave great importance to the education of the community. In particular, he has made efforts to protect and educate orphaned children. It is important to remember that the self-sacrificing contribution of the youth of Cantay in the future,

Things that bring peace and happiness to gathering are closely related to spiritual bonds. Although it is possible to refer to a material aspect in social relations, it is a mentality or a moral structure that is needed in the continuity of these relations or in the healthy execution of these relations. Hasan Basri Cantay, who is a religious scholar bound to religion, principles and rules that bridged between the last period of the Ottoman Empire and the Republican era believed that the most important element that kept the society alive and maintained its existence was the moral structure in 1887-1964. To Cantay, who gives great importance to moral and moral life through ideas, movements and behaviors throughout his life, moral life is necessary for the future of a nation. A nation without morality can not live. Morality is necessary for the unity and solidarity of every nation. According to Cantay, it is not possible for our outside to enter the plane unless we are good. Unless all the citizens unite, we change our bad situations, and unless we build our morals on good bases, all the wealthy parts of the world are there again! It is immorality that destroy nations. The more accurate the word "taken from the castle" is, the more accurate it is. In fact, moral life is a benefit to both the individual and the society. Moreover, the reason of chaos and restlessness in society is often deprived of faith and moral life. Corruption and deterioration can be seen in societies that move away from their beliefs and lose their moral values. For example, in societies where interests and interests are widespread, individuals focus solely on their own interests; they do not tend to the jobs where their interests do not exist. In such a case, the rights and the law of the other is sufficient. In other words, it will be very difficult to talk about the rights, laws and democratic rights of a person who will see everything and if he can not speak about freedom. As Dostoyevsky puts it, "if God does not exist, everything will be permissible". Therefore, you are aware of this fact in Cantay. As a matter of fact, he thought that he should be afraid of the morality he described as a very spiritual enemy in the material enemy. This is his understanding: "I am afraid of the spiritual enemies of the material enemy. Our spiritual enemy is our immorality. I invite all Muslims to today's most important and moral mandate: National Solidarity! The clubs that are left desolate and miserable, the victims are waiting for mercy and help from us. More precisely, they are waiting for a confession of sins and they want an atonement for their sins." Cantay puts religious on the basis of moral life. Islam gave great importance to the direction of the action. He defended Islamic morality, not so-called. He personally integrated the moral values that Islam has given importance to. He has encountered many difficulties in his life. However, he never stopped strongly with his unblemished faith. Even in the toughest moments, he never feels despair. He served Islam with his pen. Intellectual is an intellectual religion.

Cantay has given great importance to individual and social moral values that hold society together such as justice, brotherhood and tolerance. He knew a duty to struggle with habits that were not tolerated by religion and mind, rights and illegal improper behaviors. He has never accepted the injustice that disturbs society and brings it to the brink of

collapse. Cantay has always been conscious of the society with the writings aimed at morality. He encouraged people to have good morals. In a sense, it became the practitioner and advocate of the "Emr bi'l-Mâ'ruf and Nehyi ani'l-Münker" principle, which is revealed as a conscience of the society in the Qur'an.
